

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В СТАНОВЛЕННІ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Потапчук Ганна В'ячеславівна

кандидат юридичних наук, адвокатка,

Одеська обласна колегія адвокатів,

докторантка,

Інститут законодавства Верховної Ради України

м. Київ, Україна

Становлення, розвиток і вдосконалення в Україні макрофеноменології демократичної правової державності об'єктивно і нерозривно пов'язане з перманентними і динамічними процесами становлення, розвитку, використання і застосування прав, свобод і обов'язків людини в їх контекстуалізації до екзистенційних і повсякденних потреб, причому не тільки самої людини, але й її груп і асоціацій.

В широкому кадастрі конституційних прав людини (особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні тощо) особисте місце займають екологічні права. Варто зазначити, що розуміння екологічних прав людини у сучасній правовій науці будується на поєднанні *природно-правового* (права, що належать людині від народження) та *позитивістського* (закріпленого в законах) підходів:

I. У доктринальному розумінні (в юридичній доктрині) екологічні права людини розглядаються як права *«третього покоління»* (права солідарності). Основні настанови теоретичної концепції включають:

А) *Антропоцентризм*: тлумачиться як розуміння довкілля, що охороняється як засіб забезпечення життєдіяльності людини – ба більше, право людини на природу є похідним від права на життя та здоров'я.

Б) *Екоцентризм (Зелена ідеологія)*: розуміється як концепт, відповідно до якого людина виступає іманентною частиною екосистеми, а її права є невіддільні від сталого стану біосфери, – при цьому, доктрина наголошує на *обов'язках* людини перед природою.

В) *Суб'єктивний характер*: розуміється як стан доктрини, що розрізняє *матеріальні права* (на безпечне довкілля) та *процесуальні права* (участь в управлінні, доступ до інформації та суду).

II. *Нормативне визначення екологічних прав людини* – проявляється у нормативному закріпленні відповідних моделей поведінки, що здійснюється на трьох рівнях:

А) *Національний рівень* (Конституція України 1996 року [1]) – так, її ст. 50 закріплює право кожного на *безпечне для життя і здоров'я довкілля* та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Цей рівень також включає *гарантію інформації*: Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, яка не може бути засекречена.

Б) *Міжнародний рівень* (*Орхуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1998 року* [2]) – це ключовий нормативний акт для європейського простору, що визначає три «стовпи» екологічних прав, що у підсумку формують відповідну поведінково-діяльнісну парадигму людини, її груп та асоціацій, а саме: а) Доступ до екологічної інформації. б) Участь громадськості у процесі прийняття рішень. в) Доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

В) *Спеціальне законодавство* (*Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 року* [3]) – саме цей Закон суттєво розширює профільні конституційні норми, додаючи такі екологічні права для людини, її груп та асоціацій, а саме: а) *участь в обговоренні проектів актів*, що впливають на довкілля. б) *пред'явлення позовів до суду* про припинення діяльності, що шкодить екології. в) *об'єднання в громадські природоохоронні формування*.

Варто зазначити нову змістовну особливість та ключову ознаку сучасної норми екологічного права, яка міститься в тому, що сьогодні екологічне право перестало бути просто «правом не бути отруєним» – саме у нормативному розумінні воно перетворилося на *право на екологічне врядування* – тобто, можливість громадян (а в розумінні широкого тлумачення суб'єктного складу територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування, до якого входять фізичні особи, що володіють різним правовим станом – громадянством, іноземством, апатридством, біженством тощо – жителів-членів громади – авт.) реально контролювати екологічну політику держави.

Важливим аспектом екологічних прав виступає їх органічний зв'язок з іншими правами людини – це фундаментальна залежність забезпечення права на безпечне довкілля (ст. 50 Конституції України) від реалізації права на життя, здоров'я, інформацію та участь у прийнятті рішень. Це єдиний комплекс, де порушення екологічних прав безпосередньо призводить до порушень основоположних громадянських, соціальних та економічних прав.

Основними аспектами цього зв'язку виступають наступні настанови:

А) Життя та здоров'я: розуміється як фундаментальна основа, бо право на безпечне довкілля виступає передумовою права на життя та

охорону здоров'я, оскільки забруднене середовище безпосередньо впливає на фізичне існування людини. Отже, забруднення повітря, води чи ґрунтів прямо загрожує біологічному існуванню людини. Без безпечного довкілля право на життя стає формальністю. Екологічні права виступають пререквізитом (передумовою) фізичного та психічного благополуччя. Якість довкілля безпосередньо визначає рівень захворюваності та тривалість життя.

Б) Громадянські та політичні права: Право на інформацію про стан довкілля, право на участь у прийнятті рішень та право на судовий захист є інструментами, через які реалізуються екологічні права. При цьому інформаційні права розуміються як поведінковий концепт, коли реалізація екологічних прав є неможливою без права на вільний доступ до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів та предметів побуту.

В) Соціально-економічні права: розуміються як право на гідний рівень життя, достатнє харчування та чисту воду, що є неможливим без збереження відповідних екосистем. Вони також тлумачаться як право на компенсацію шкоди, завданої здоров'ю або майну внаслідок екологічних порушень.

Г) Процесуальні права: у структурному контексті включає право на участь у прийнятті рішень (громадська екологічна експертиза), право на звернення до суду та захист своїх прав.

Цей органічний зв'язок підкреслює, що, по-перше, він полягає в *нерозривності та взаємозалежності екологічних прав* – бо неможливо повноцінно реалізувати базові людські права в умовах деградованого довкілля; по-друге, *екологічна безпека виступає невід'ємною частиною прав людини*.

Отже, екологічні права є «правами-гарантами», які забезпечують матеріальну основу для існування всіх інших категорій прав. Звідси можна констатувати про перманентний процес «екологізації» конституційних прав, що є ключовою ознакою та визначальним статусно-функціональним двигуном виникнення, формування, прояву, розвитку і вдосконалення сучасного екологічного конституціоналізму. Це означає, що традиційні права та свободи людини перестають бути абсолютними й коригуються з урахуванням екологічного інтересу суспільства.

Ось основні висновки щодо екологізації ключових прав:

1. Право власності: від абсолюту до соціально-екологічної функції. Це найбільш динамічна сфера трансформації, бо: а) його змістовність в тому, що власність не повинна використовуватися на шкоду людині, суспільству та довкіллю; б) його обмеження в тому, що держава має право встановлювати жорсткі екологічні стандарти експлуатації об'єктів

(наприклад, заборона вирубки лісів на приватній ділянці або обов'язок рекультивувати земель); в) доктринальний висновок міститься в тому, що власність розглядається не лише як право розпоряджатися ресурсом, а як обов'язок щодо управління ним у спосіб, що не погіршує екологічний стан території.

2. Право на свободу підприємницької діяльності. Варто усвідомлювати і розуміти, що екологізація цього права створює межі для економічного розвитку, бо: а) його обмеження міститься у впровадженні обов'язкової оцінки впливу на довкілля (ОВД) та стратегічної екологічної оцінки (СЕО); б) еко-детермінізм, який розуміється таким чином, що бізнес-моделі, які суперечать принципам сталого розвитку, визнаються нелегітимними, при цьому екологічний ризик стає юридичною підставою для відмови у реєстрації або припинення діяльності підприємства.

3. Право на інформацію – в ньому потенційно присутній пріоритет публічного інтересу, саме тому екологізація перетворює право на інформацію з пасивного на активно-захисне – завдяки чому: а) формується та проявляється його специфіка – екологічна інформація (про стан води, повітря, рівень радіації) не може бути об'єктом комерційної або державної таємниці; б) спостерігається його трансформація – будь-яке обмеження доступу до такої інформації вважається порушенням конституційного ладу, оскільки приховування загрози довкіллю порушує право на життя.

4. Право на свободу пересування та вибір місця проживання в контексті екологізації набуває визначально-вирішального характеру, бо його обмеження виступає критично важливим – воно може бути обмежене в зонах екологічного лиха, карантину або на територіях природно-заповідного фонду – саме це й демонструє пріоритет колективної екологічної безпеки над індивідуальною мобільністю.

5. Право на судовий захист (*Actio Popularis*) – в процесі екологізації процесуальних прав спостерігається розширення поняття «потерпілий». Отже, жителі-члени ТГ та їх групи і асоціації, включаючи й інституції локального громадянського суспільства, отримують право звертатися до суду для захисту суспільного інтересу (довкілля), навіть якщо шкода не заподіяна безпосередньо їхньому майну чи здоров'ю.

Звідси можна зробити загальний підсумок, що екологізація конституційних прав людини, її груп та асоціацій означає перехід від ліберальної моделі («моє право закінчується там, де починається право іншого») до моделі екологічної взаємозалежності («моє право обмежене потребою збереження біосфери для всіх»).

Резюмуючи, можна констатувати стратегічну важливість екологічних прав людини, як стратегічно-предметного «ядра»

феноменології екологічного конституціоналізму і початково-визначальних прав-індикаторів для його формування і функціонування.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25 червня 1998 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text

3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-607-5-27>

КОНВЕНЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ СПЕЦІАЛЬНИХ МЕТОДІВ РОЗСЛІДУВАННЯ

Пчолкін Валерій Дмитрович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу, криміналістики
та експертології,
Харківський національний університет внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Федосова Олена Валеріївна

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем правового забезпечення діяльності поліції та протидії
злочинності Харківський національний університет внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Зацікавленість України у подальшій інтеграції в європейське співтовариство зумовлює необхідність гармонізації українського законодавства з орієнтацією на захист прав і свобод людини, впровадження та реальне утвердження принципу верховенства права. Необхідність такої гармонізації законодавства, зумовлюється